

17e EEUWSE PIJPENPOTTEN UIT UTRECHT.

door Peter von Hout

Inleiding

Tijdens een renovatie aan de Flieruilensteeg te Utrecht werden door P.K.Smiesing pijpen en pijpenpotfragmenten gevonden.(1) De pijpenpotfragmenten werden gedateerd omstreeks het midden van de 17e eeuw, met behulp van de gevonden pijpen.

De pijpenpotten werden door de pijpenmaker gebruikt om zijn pijpen te beschermen tijdens het bakken in de oven. Het moesten stevige potten zijn, die tegen hoge temperaturen bestand waren en verschillende malen gebruikt konden worden. De pijpenmaker maakte zelf zijn potten in een houten vorm en/of liet ze maken bij een pottenbakker op een draaischijf.

De pijpen werden in de potten gestapeld met de ketels (koppen) naar beneden en de stelen schuin omhoog geplaatst tegen een vuurvaste standaard.(2) Deze vuurvaste standaard stond in het midden van de pot en werd door de pijpenmakers een "trompet" genoemd.(3)

De pijpenstelen bovenaan de trompet werden gebundeld door er een ring van aardewerk omheen te leggen. (afb.1)

De pijpenpotfragmenten.

Het was niet mogelijk van de gevonden fragmenten uit de Flieruilensteeg complete pijpenpotten te reconstrueren. De pijpenpotten zijn vervaardigd van een roodbakkende klei op een draaischijf. Aan de buitenkant van de potwand is een laag wit gebakken klei gesmeerd, die gemagerd is met kaf.(afb.2)

Deze grof gemagerde klei werd er op aangebracht om de pot te beschermen tegen het vuur in de oven. Deze klei noemde men "vuurspecie".(4) Ze heeft de eigenschap weinig te krimpen en tegen hoge temperaturen bestand te zijn. De pot heeft drie vinpoten, hetgeen uit één van de bodemfragmenten blijkt.(afb.3)

Wat ook aan de potbodemfragmenten opvalt, is dat ze voorzien zijn van gaten. Deze gaten van ongeveer 0.8 cm zijn erin gestoken, toen de pot nog in het "leerhard" stadium verkeerde. Er kan verondersteld worden dat deze gaten gediend hebben voor een goede hittegeleiding tijdens het bakproces. Een andere technische bijzonderheid bij de potfragmenten is dat zij aan de binnenkant "uitgeschaafd" zijn vanaf de bodem tot bovenaan de rand. Deze correctie van de wanddikte was nodig om spanningen tijdens het bakproces te voorkomen.

Naast de potfragmenten zijn er ook een aantal aardewerkringfragmenten gevonden. Ze zijn gemaakt van een rood of witbak-

kende klei. De binnendiameter is ongeveer 15 cm en de dikte is tussen de 1 en 1.4 cm. De fragmenten zijn op de doorsnede rolrond.

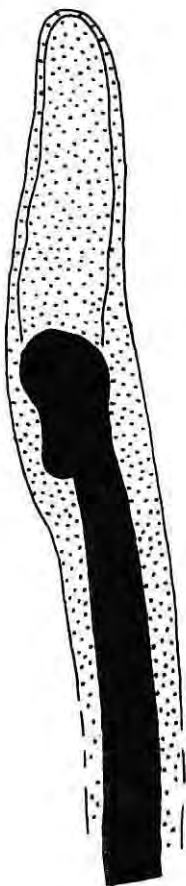

afb.1 (Uit: "Het Leven" 1918)

Een gevulde pijpenpot, duidelijk is te zien dat de pijpen bij elkaar worden gehouden door een aardewerkring.

De hoogte van de potten.

Er kan niet precies worden nagegaan hoe hoog de pijpenpotten uit de Flieruilensteeg zijn geweest. De diameters van de randfragmenten variëren van 32 tot 36 cm. Er is in dit opzicht weinig verschil met de eerder gevonden 18e eeuwse pijpenpotten uit Gorinchem (5). Over de hoogte zegt dat evenwel niets. Wel heeft de Utrechtse pijpenmaker zijn potten verhoogd met "opzetstukken" (afb.2). Deze opzetstukken zijn ook eerder gevonden bij de gedraaide potten uit Gorinchem. (afb.4)

afb.2

Randfragment van een pijpenpot uit Utrecht.

Collectie: P.K.Smiesing

Het materiaal bestaat net als bij de Gorinchemse opzetstukken uit wit bakkende klei, die gemagerd is met kaf. De hoogte van de Utrechtse opzetstukken varieert van 4.5 tot 6 cm. (afb.2) Wat diameter en datering betreft kan men de Utrechtse fragmenten beter vergelijken met de complete Rotterdamse pijpenpot. (afb.5) Deze pijpenpot en fragmenten ervan zijn in het bezit van het Historisch Museum te Rotterdam. Ze werden in 1976 aan de Rechter Rottekade gevonden, samen met ongebruikte pijpen en gebruiksaardewerk uit circa 1650. De pot staat op drie vinpotten en is gemaakt van een roodbakkende klei op de draaischijf. De vuurspecie op de potwand is bij deze pot gemagerd met zand. De hoogte van de Rotterdamse pijpenpot bedraagt 41,5 cm en de breedte 32 cm. Waarschijnlijk zullen de potten uit de Flieruilensteeg een dergelijke hoogte gehad hebben.

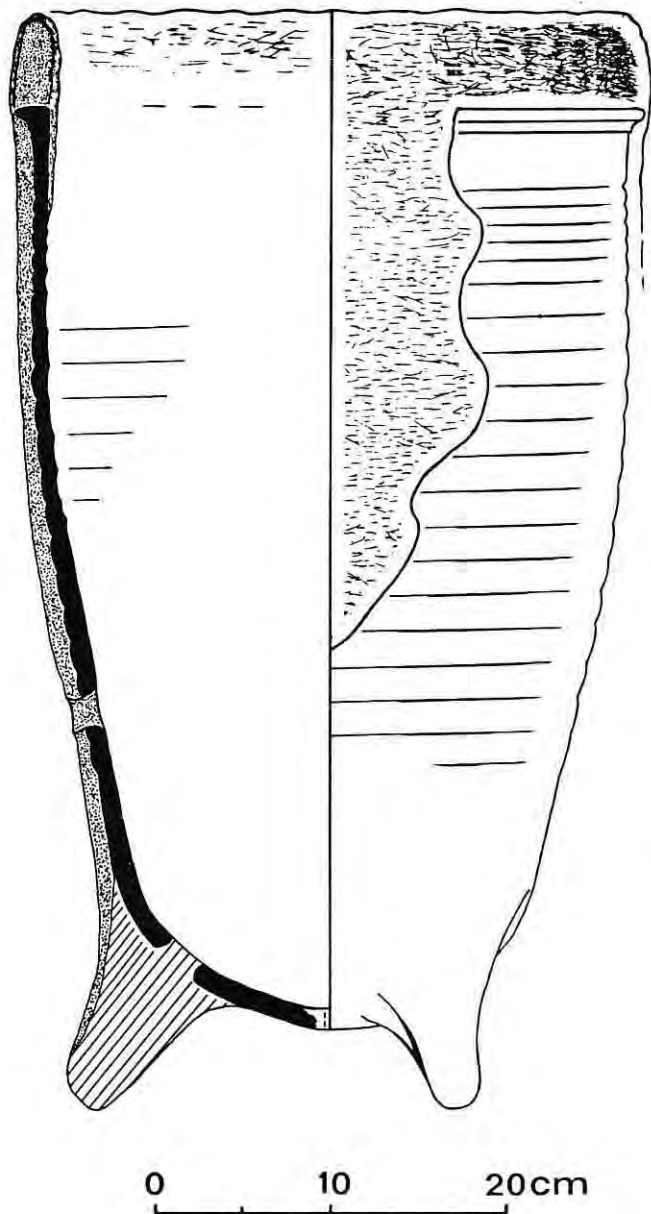

afb. 3

Bodemfragment met vinpoot uit Utrecht. Collectie: P.K. Smiesing.

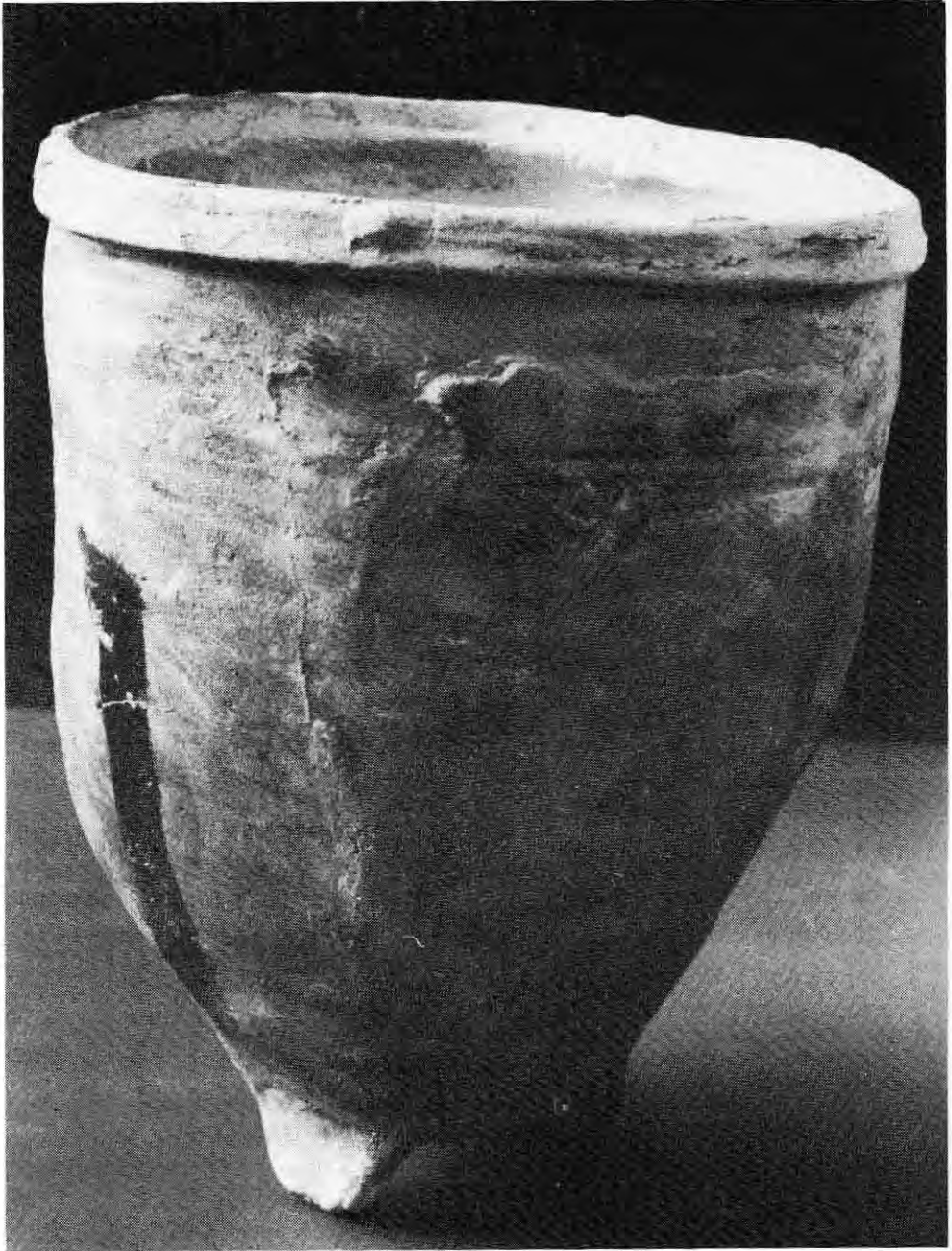
Noten:

1. P.K. Smiesing. "Tabakspijpen als hulp bij het dateren van oude panden in de Flieruilensteeg" Oud Utrecht 58, nr. 2, 1985.
2. M. Duhamel du Monceau. "L'art de faire les pipes à fumer le tabac". Paris 1771, pag. 30. Koninklijke Bibliotheek, Den Haag. Boeknr. 95.B.15

afb. 4

Een 18e eeuwse gedraaide pijpenpot met opzetstuk uit Gorinchem.

afb. 5

Een 17e eeuwse pijpenpot uit Rotterdam. Collectie: Historisch Museum te Rotterdam. Foto: C.Thiels.

3. Zie noot 2, pag.29 en Gemeentelijke Archiefdienst Gouda, Oud archief Gouda, nr.318
4. G.C.Groeneweg, lic.V.Vandenbulcke en L.J.Weijs" Bergen op Zooms aardewerk". Westerheem jrg.34 nr.1, pag.21 1985.
5. A.Bruijn en P.von Hout."Een pijpenpot uit Gorinchem". Westerheem jrg.31, nrs.3 en 5 1982

Hierbij bedankt de auteur P.K.Smiesing en H.van Hilten voor het in bruikleen geven van hun materiaal.

LITERATUUR.

- L.v.d.Berg: Een lastig volkje, die Goudse pijpenmakers. P.K.N.14 1981.
- A.Bruijn en P.von Hout: Een pijpenpot uit Gorinchem. Westerheem 31.nr.3 1982.
- A.Bruijn en P.von Hout: Een pijpenpot uit Gorinchem. (vervolg) Westerheem 31.nr.5. 1982.
- A.Bruijn en P.von Hout: Aardewerkringen van Gorinchemse pijpenmakers. Westerheem 32, nr.6. 1983.
- A.Carmiggelt: Over pijpen, potten en ringen, een pijpelogische vondst te Zwolle. P.K.N. nr.29. 1985.
- D.Düco: De techniek van het pijpmakersbedrijf te Gouda. B.A.R International series nr.92. 1980.
- D.Düco: Het bedrijfsaardewerk van de pijpmaker. Fibula. jrg 25 nr.4 1984.
- M.Duhamel du Monceau. L'art de faire les pipes à fumer le tabac. Paris 1771.
- J.Fraikin. La fabrication de la pipe en terre. Luik 1978.
- Op de Hoogte. 1912. "Pijpenfabricage".
- P.von Hout en P.K.Smiesing: Korte pijpen uit Gorinchem. Westerheem jrg 33, nr.4. 1984.
- A.Laws and A.Oswald: The kiln of William Heathy, Eighteenth Century Brentfort Pipemaker. B.A.R. Int.Series nr.97. 1981
- Het Leven. 1918. Wegens de duurte der sigaren, de Oud-Hollandse pijpen in eere hersteld.
- J.v.d.Meulen en L.den Toom: Het pijpmakersgilde te Schoonhoven. P.K.N. nr.22. 1983
- J.v.d.Meulen en E.v.d.Most: Pijpenvondst te Alphen aan den Rijn. P.K.N. nr.18. 1982.
- P.K.Smiesing: De Utrechtse pijpenindustrie in de Lauwerecht. P.K.N.nr.14. 1981.
- F.Tymstra: Misbaksels uit een pijpenstort te Gorinchem. P.K.N.nr.11. 1980.